

першої пол. XX ст. // Там само. – С. 3-9; 4. Соломонова Т.Р. Доля етнографічної колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею під час Другої світової війни // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: Історія і сучасність. – Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 72-82; 5. Гальчевська Г.С. Етнографічна колекція Вінницького обласного краєзнавчого музею // Етнографія Поділля. – Доп. наук. конф. – Вінниця, 1992. – Ч. II. – С. 34-38; 6. Анохіна Л.С. Подільський рушник в колекції Вінницького краєзнавчого музею // Там само. – С. 60-66; 7. Юкальчук М.І. Традиційні головні убори подільських українців та їх роль у весільній обрядовості (XIX-XX ст.) // Подільська старовина. – Вінниця, 1998. – С. 127-142; 8. Косаківський В.А., Вовчук Т.І. Ткацтво та вишивка в с. Курава наприкінці XIX-першій половині XX ст. // Музей і Поділля. – Тези доп. наук. конф., присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам.-Под., 1990. – С. 74-76; 9. Косаківський В.А. Керамічне виробництво в Бару в кінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми етнографії, фольклору та соціальної географії Поділля. – Наук. зб. – Кам.-Под., 1992. – С. 38-40; 10. Косаківський В.А. Рушники Східного Поділля // Поетика та семантика українського рушника: Образ, символ, знак. – Тези і резюме доп. – К., 1997. – С. 26; 11. Косаківський В.А. Одяг подолян XIX-XX століть // Народне мистецтво. – 2002. – №3-4. – С. 36-39; 12. Косаківський В.А. Писанки Поділля // Подільська старовина. – Вінниця, 2003. – С. 166-173; 13. Брилинг Г.Г. Указ. соч. – С. 54-58; 14. Кароева Л.Р. Густав Вальдемарович Брілінг // Подільська старовина. – Вінниця, 1998. – С. 9-10; 15. Соломонова Т.Р. Вказана праця. – С. 78-82; 16. Вінницький обласний художній музей: Відділ декоративно-прикладного мистецтва. – К., 1991. – С. 3-7; 17. Гальчевська Г.С. Вказана праця. – С. 34-35; 18. Косаківський В.А. Рушники Східного Поділля // Поетика та семантика українського рушника: Образ, символ, знак. – Тези і резюме доп. – К., 1997. – С. 26.

Всесвітня історія

О.А.Коляструп

РЕЛІГІЙНА РЕФОРМА ЕХНАТОНА У ЄГИПТІ

Релігійна історія є важливим складником цивілізаційної характеристики давньосхідних держав. Сучасні орієнтологи вирізняють в історії давнього періоду два етапи: ранній і пізній, для кожного з яких стан релігійної свідомості був визначальною ознакою. Ранній давнині (III-II тис. до н.е.) притаманні природошанувальні політеїстичні релігії, а для пізньої (I тис. до н.е. – перша половина I тис. н.е.) характерні переважно монотеїстичні вірування сотеріологічного характеру. Релігійна реформація Аменхотепа IV у XIV ст. до н.е. не тільки хронологічно, а й за суттю своєю є перехідною ланкою в еволюції сакральної свідомості однієї з найрозвинутіших цивілізацій Сходу.

Єгипетська релігія завжди привертала увагу дослідників. Уже стародавні греки проявляли до неї неабиякий інтерес, який можна простежити за працями Геродота, Діодора Сицилійського і особливо Плутарха. У останнього, зокрема, побіжно згадується й про реформу Ехнатона. Зі згортанням єгипетської культури і витісненням єгипетської теологічної моделі з арени світової історії християнством інтерес до неї не переставав жити в середовищі європейських учених, хоча єгипетська мова і писемність “замовчали”. Арабізація країни Кемет додала їй ще більшої таємничості. Та в усі часи скарбошукачів непокоїли лише примари матеріальності сакральних скарбів, а не вони самі. Оповіді про світоуявлення древніх єгиптян блукали середньовічною і ренесансною Європою, наче казки Шехерезади. Наукове вивчення єгипетської релігії почалось лише після того, як у 1822 р. геніальний француз Франсуа Шампольйон, “батько єгиптології”, зробив рішучий крок по дешифруванню єгипетських ієрогліфів і тим самим відкрив науці безмежні простори для досліджень. Прикметно, що сам він у числі перших опублікував працю, присвячену релігійній свідомості єгиптян.

Час правління Аменхотепа IV можна віднести до тих вузлових моментів історії, наслідки якого визначають її подальший розвиток. З археологічною достовірністю про фараона-реформатора європейці довідалися у 1824 р., коли англієць Дж.Вілкінсон дослідив руїни його столиці – Ахетатона. Але лише експедиція Ф.Шампольйона зробила перший загальний план Ахетатона, за яким у 1842-1845 рр. німецькі археологи під керівництвом

Р.Лепсіуса і обстежили його більш систематично. 1887 р. у руїнах випадково була знайдена клинописна табличка з архіву відомства закордонних справ – “Місце листування фараона”, яка стала наріжним каменем всієї наступної дослідницької бази про реформацію Аменхотепа IV. У 1891-1892 рр. англійський археолог Ф.Пітрі здійснив чергові розкопки у Ахетатоні, результати його експедиції викликали сенсацію.

За минуле століття були проведені археологічні розкопки більшої частини Ахетатону, зібраний і вивчений великий об’єм історичних матеріалів, здійснений копіткий аналіз писемних джерел. Серед зарубіжних єгиптологів, що зосереджувались на єгипетській теології, назвемо А.Ермана, а також більш пізні праці таких вчених як Х.Кеес, Я.Черни, Ж.Вандье, Е.Дріотон, С.Донадоні, Х.Бонне, С.Моренц. Але актуальність тематики перевороту Аменхотепа IV в історичних дослідженнях ще не вичерпалась. Не викликає заперечень твердження російського єгиптолога Ю.Я.Перепьолкіна про те, що релігійна реформа Аменхотепа IV є “найбільш надзвичайною подією єгипетської давнини, яка торкнулась ледь не всіх сторін дійсності: суспільства, держави, побуту, світогляду, мистецтва, писемності, мови”¹. Особливо яскраве втілення переворот знайшов у галузі вірувань². Не дивлячись на грандіозні масштаби спонуканих ним змін, доволі значну кількість матеріальних пам’яток та писемних джерел епохи, детальну розробку та вивченість багатьох аспектів сонцепоклонницького перевороту, все ж сформулювати вичерпну і однозначну відповідь на деякі питання сучасна єгиптологія так і не змогла. Дискутується питання про витоки, причини й джерела реформи; не дійшли згоди вчені і в оцінці мотивації, цілей та характеру реформації. Релігійна реформа Аменхотепа IV в сучасній історичній літературі має різні оцінки. Спробуємо розглянути найбільш усталені і аргументовані оцінки діяльності фараона-реформатора, визначимо висхідні позиції усіх гіпотез і поглядів, проведемо їх порівняльний аналіз.

Історики теологічного крила вбачають в ній ранній прояв усвідомлення правителем Єгипту вищої ідеї Єдинобожжя. Наприклад О.Мень пише: “Жоден мудрий жрець, жоден ясновидець Єгипта не посмів з такою рішучістю повстати проти багатобожжя і магичних вірувань. В епоху кривавих війн і знищення цілих народів він проголосив рівність всіх племен і країн перед Богом”³. На думку богослова, як носій високодуховної місії Аменхотеп IV випередив свій час і був роздавлений умовностями тисячолітніх релігійних традицій та обмежений домінуючим стереотипом обожнення особистості царської влади⁴.

У сучасній популярній літературі побутує версія, за якою монотеїзм у Стародавньому Єгипті існував завжди, але у прихованому символічному вигляді як таємний культ для вибраних жерців. Аменхотеп IV намагався розкрити цей культ і зробити його загальнонародним. Однак ці твердження професійними єгиптологами серйозно до цього часу не розглядалися.

Частіше Аменхотепа IV мають за віровідступника, еретика з огляду на єгипетський традиційно консервативний релігійний світогляд. Така оцінка є чи не найдавнішою, вона була висловлена вже сучасниками реформатора і його найближчими наступниками⁵. Вважаємо необхідним нагадати, що ще знаменитий Г.Масперо в серії чудових статей, присвячених різним питанням єгипетської релігії і опублікованих у “Revue de l'histoire des religions”, послідовно застосовувавши історичний принцип дослідження, довів, що єгипетська релігія була явищем історично мінливим, а не стабільним, завжди тотожним самому собі феноменом, як це вважалось з часів Х. Бругша.

Радянські єгиптологи вважали, що соціально-політичні суперечності, успадковані Новим царством від попередньої доби, були рушійною силою перевороту. Чимало сучасних вітчизняних і зарубіжних єгиптологів зголошуються на тому, що релігійна реформа Ехнатона була швидше політичною, ніж конфесійно-релігійною⁶.

Одним з перших російських дослідників, який провів узагальнююче дослідження епохи релігійного перевороту Аменхотепа IV, був В.І.Авдієв⁷. Нині його соціологічна схема подолана і незаперечним авторитетом є Ю.Я.Перепьолкін⁸. За минулі чверть століття з’явилися публікації нових джерел та досліджень, але праця Ю.Я.Перепьолкіна не застаріла

жодною мірою, нині вона по-справжньому починає засвоюватися світовою єгиптологією. Німецький дослідник Е.Хорнунг взагалі відкидає інші дослідження, залишаючи тільки публікацію джерел та дослідження Ю.Я.Перепьолкіна⁹. Праця Ю.Я.Перепьолкіна оригінальна за методикою, за глибиною осмислення та проникнення у археологічний матеріал. Дослідження складається з ряду нарисів, кожен з яких сприймається як самостійна, внутрішньо цілісна робота. У роботі проведений узагальнюючий аналіз всіх опублікованих на той час джерел, виявлені всі лінгвістичні зміни, викликані реформацією, висвітлена особистість Аменхотепа IV та його найближче оточення, а також у хронологічному порядку викладені події перевороту. Події, що відбулися після перевороту, висвітлені у окремій роботі, яка, по суті, є третім томом фундаментального дослідження¹⁰. Особливою книгою вийшло дослідження, присвячене знахідці мумії Семнехкере і взаєминам між Аменхотепом IV, Нефертіті і Кейс.¹¹

Багаторічні дослідження Ю.Я.Перепьолкіна привели його до висновку, що однозначної відповіді про витоки і причини реформації дати неможливо, тут переплелися соціальні, ідеологічні, політичні процеси та особисті мотиви, і виокремити щось, як визначальну причину, важко¹². Зарубіжні дослідники Ж.Веркутте, І.Беккерад, К.Олдрід вважають, що збагнути справжні цілі перевороту Аменхотепа IV не можна через те, що у становленні нового культу брали активну участь як вища знать, так і жерці Амона, дослідники акцентують на тому, що після поразки реформації храми Атона існували у північних областях Єгипту, у Мемфісі зокрема, включно до часів Сеті I.

Проте переважна більшість істориків (В.Авдієв, Ю.Перепьолкін, М.Коростовцев, М.Петровський, М.Матєє і С.Моренц) вбачали офіційну мету перевороту у запровадженні монотеїзму. Але вони розійшлися в питанні про мотив подолання політеїзму. Ю.Перепьолкін схилився більше до індивідуально-психологічних особистісних причин, вважаючи, що Аменхотеп IV мав підвищену царську самосвідомість і потужне тяжіння до самообожнювання, оскільки сонцешанування було наскрізно пронизане самообожненням фараонів¹³. У сучасному міжнародному енциклопедичному довіднику “Релігії світу” ця теза набула такого звучання: “Реформа Ехнатона, можливо, мала під собою якесь політичне підґрунтя, наприклад, прагнення об’єднати націю і стабілізувати обстановку, але при цьому вона пов’язана з ексцентричністю самого Ехнатона”¹⁴.

Цікаве дослідження єгипетської релігії було проведено М.А.Коростовцевим¹⁵, де він приділив увагу і релігійній реформі Ехнатона і прослідкував вплив культу Атона IV на даїзм та християнство. Також він проаналізував єгипетське релігійне мислення і виникнення монотеїстичних концепцій.

М.Коростовцев вважав, що передумовою реформації було бажання фараона лише підсилити свою владу релігійною монолітністю, це і викликало необхідність ідеологічно обґрунтувати цей намір, зважаючи на геліопольську релігійну традицію як на виток культу Атона¹⁶. Історик припускає, що вчення про Атона – результат творчості самого фараона, свідчення його високої обдарованості і непересічності. Воно не було ні законним результатом, ні необхідним етапом еволюції єгипетського релігійного мислення, воно було породженням розуму і волі Ехнатона¹⁷.

М.Петровський стверджував, що переворот Аменхотепа IV був задуманий виключно як засіб послаблення впливу фіванського жрецтва Амона і боротьби з вищою знаттю¹⁸. У Єгипті ще у часи Раннього та Древнього царств склалось храмове жрецтво, що було потужною впливовою силою у політичній структурі держави. Жерці прагнули до збереження своєї ролі і виступали проти посилення централізації держави. Тому правителі Нового царства створювали новий соціальний прошарок (немху) для підтримки свого авторитету.

Внутрішня стабільність Нового царства уже за Аменхотепа III була тільки позірною, вона поступово розхитувалася постійною, поки ще незримою боротьбою двох могутніх угруповань усередині правлячого класу. Інтереси спадкової столичної і місцевої, номової знаті, з одного боку, і нових соціальних прошарків із середовища нової служилої знаті – з іншого, ставали усе більш непримиренними¹⁹. Немху, висунувшись на службу, закріпили

своє становище у всіх сферах єгипетського адміністративного і господарського апарата, в армії, при царському дворі, і їхньою основною метою стало більш радикальне відтискування старої спадкової знаті від джерел влади і багатства. Цар, що став на чолі цієї енергійної і відданої йому верстви, сподівався з її допомогою ще більш зміцнити свою самодержавну владу.

Такої ж думки дотримувалась М.Матьє, яка вважала, що бажання царя підсилити свою особисту владу та позбавитися впливу фіванської знаті і жерців призвело до піднесення царського культу Атона як ідеологічної протипаги культу фіванського бога Амона²⁰. Запекла і непримиренна позиція фіванського жрецтва викликана тим, що за Нового царства склалась особлива система взаємин храмового господарства з царською адміністрацією. Для неї були характерні твердий контроль центральної влади над усіма галузями храмового господарства і значні прямі відрахування зерна з храмових земель на користь царської адміністрації для забезпечення зростлого державного апарату і воїнів. Очевидно, такі відрахування стягувалися і з інших галузей храмового виробництва. Нарешті, існувала практика відрахування зерна за межі храмового господарства з метою безпосереднього забезпечення воїнів різних рангів, а також царських чиновників і інших представників нехрамової адміністрації.

Відомо, які багатства дарувались єгипетськими фараонами XVIII династії численним єгипетським храмам після кожного успішного іноземного походу, але виявляється, що самі храмові господарства ставали важливим джерелом надходження матеріальних засобів на користь фараона, що великою мірою і дозволяло забезпечувати агресивну зовнішню політику країни і сприяло зміцненню позицій нового служилого соціального прошарку та його верхівки. Таким чином, відносини між протидіючими сторонами в час сходження на престол Аменхотепа IV загострилися до краю; відкрита боротьба між ними стала неминучою.

На думку М.Коростовцева, зведення мотивів реформи тільки до проблеми усунення жрецтва суперечить фактам і є вульгарною соціологізацією історії. Дослідник пише: "І до, і після Аменхотепа IV фараони нерідко конфліктували із жрецтвом, але ніхто ніколи і не міркував про подібні заходи. Неслухняних жерців просто усували"²¹. Релігійний переворот Аменхотепа IV був суто світоглядним, він не мав глибоких соціальних коренів²². Монотеїзм Ехнатона був пасивно сприйнятий народом, котрий віками і навіть тисячоліттями виховувався у дусі вірувань розгалуженого політеїзму, які складали неподільну частку його духовного життя. Атон був недосяжним і незрозумілим, він не міг замінити народу великих і малих богів, різноманітних духів, "спілкування" з якими було нагальною повсякденною потребою. Культ Атона не мав коренів у традиціях і уявленнях не тільки знаті, але і всього єгипетського народу. Заміна суперечливих архаїчних культів колишніх богів логічно продуманим шануванням практично одного лише Сонячного диска Атона не обіцяла жодного полегшення життя кому-небудь, крім фараонівських ставлеників, не обіцяла ні реальних благ, ні навіть уявлених – у вигляді більш справедливого потойбічного життя. Радикальне ігнорування дорогого для пересічного єгиптянина уявлення про потойбічне життя дезорієнтувало його, тому перетворило на противника Атона²³.

Новий бог не мав антропоморфної чи зооморфної іконографії, він не мав стосунку до інших богів єгипетського пантеону. Ця відчуженість стала передумовою до появи версії про його чужоземне походження. Існує ряд припущень, що релігія Атона була експортована з Азії, з Мітанні або Сирії. Мовляв, Нефертіті, дружина Ехнатона, – мітаннійська принцеса, вона й принесла ідею реформації і була її натхненницею²⁴. Але історики не знайшли доказів про аналогічні релігійні уявлення у тогочасній Мітанні чи будь-якій іншій країні.

Варто, ймовірно, згадати і про версію причин проведення реформи у Єгипті під впливом природних катаклізмів, а саме: виверження вулкану на о.Санторин²⁵.

Нетрадиційні уявлення про реформу Аменхотепа IV представлені теософською літературою. Спеціальних досліджень на тему Аменхотепа IV діячі теософського руху не проводили, але в своїх твердженнях щодо перевороту посилаються на праці О.П.Блаватської

“Тамна доктрина” та “Розкрита Ізіда”, які присвячені доказам існування всесвітньої доктрини Єдиного божества. Теософія стверджує, що основою та центральним стрижнем єгипетських релігійних уявлень була концепція існування Єдиного абсолютного божества. Це божество не мало назви, іконографії, йому не будували храмів і не служили церемоніального культу. В контексті своєї доктрини всесвітнього колективного ієрархічного розуму про місію Ехнатона і значення його реформи згадує Д. Андреев у праці “Троянда світу”.

Підсумовуючи стислий огляд існуючих концепцій та оцінок, зауважимо наступне. Релігійна реформація Аменхотепа IV була спричинена складним комплексом різноманітних факторів як світоглядно-релігійного й морально-психологічного спектру, так і суспільно-політичними і соціально-економічними змінами. Аналіз дослідницької літератури дозволяє дійти висновку, що релігійна реформація Аменхотепа IV визріла у контексті політичної історії Єгипту. Головна політична причина полягала у споконвічному протистоянні Нижнього і Верхнього царств. Зміна геополітичної обстановки у світі зміщувала державні пріоритети на її північ. Через військові зіткнення з іншими великими країнами Сходу на півночі була зосереджена велика частина єгипетського війська, дедалі сильнішими ставали позиції середніх шарів служилого населення – немху. Саме з цього часу Нижній Єгипет, який раніше займав другорядне економічне і політичне місце в житті країни, вступає в період бурхливого розквіту. Фіванське жрецтво, що відображало інтереси півдня, всупереч централізаторським намаганням фараона не хотіло втрачати свого функціонального впливу у державі і свої матеріальні багатства. Логічно, що з огляду на сакралізацію влади, фараон мав внести корективи у релігійні культу. Його попередники, Аменхотеп II і Аменхотеп III, як свідчать документи, вже провели у цьому напрямку значну роботу, хоча їхні заходи не були радикальними. Для царської влади питання стояло не в усуненні культу Амона, а у відстороненні його жрецької верхівки від владних важелів. Для цього і потрібен був новий державний культ, який слугував би виключно інтересам фараона. Аменхотеп IV, поза сумнівом, був виключною персоною у єгипетській історії, жоден з дослідників не припускає на його адресу звинувачень в авантюризмі чи нарцисизмі. Тією чи іншою мірою всі визнають його особисту роль у спробі модернізувати релігійну свідомість єгиптян. Інша справа, що реформа не була добре підготовлена і її запровадження здійснювалось безсистемно, тому, до слова, реформу частіше в літературі й називають переворотом. Запровадження нового загальнодержавного культу бога Атона, шанованого в образі сонячного диска з променями-руками, що дарують країні всі блага життя, спочатку жодною мірою не означало скасування древнього єгипетського багатобожжя, і перший храм, присвячений новому божеству, був зведений царем у Фівах, поблизу святилища Амона-Ра. Лише згодом, через шість років, внаслідок опору жрецтва, фараон разом зі своїм двором залишив ненависні і ворожі йому Фіви й наказав заснувати нову столицю. Більше десяти років знаходився єгипетський двір на чолі в Ехнатоні у Ахетатоні. Протидія жерців Амона викликала у царя вибух рішучих дій. Він забороняє культ Амона, закриває його храми, експропріює храмові багатства, змінює особисте ім'я, знищує традиційні релігійні уявлення і мистецькі канони, запроваджує нові з надзвичайним радикалізмом. Тому проти реформи виступили не тільки жерці, але й вищі державні сановники, протягом багатьох поколінь пов'язаних з Фівами. Реформа позбавила їх впливу в країні, оскільки Ехнатон взяв в свої руки всі сторони управління, вона відняла в них й економічну могутність, оскільки контроль за храмовим господарством також опинився в руках фараона. Це був епохальний злам, який перевернув всю країну. За сукупністю запропонованих нововведень реформа була просто таки глобальною, вона змінювала всі усталені орієнтири як у земному, так і у потойбічному житті.

Але під час таких масштабних змін не обійшлося без трагедій і прорахунків. Воля царя не могла прискорити плину часу або розблокувати вікову інерцію суспільної свідомості. Не маючи змоги переконати населення добровільно коритися своїй волі, фараон вдався до засобів насильства, що залякало народ, і врешті відштовхнуло його від сонцепоклонництва. Зосередившись виключно на проблемах культу Атона та самообожненні, фараон фатально

занедбав зовнішньополітичні справи, що не тільки коштувало Єгипту статусу світової держави, а й згубно відбилося на популярності нового культу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Перепелкин Ю.Я. Тайна золотого гроба. – М., 1968. – С.3; 2. Там само. – С.14; 3. Мень А. История религии: В 7 т. – Т.2. – С.144; 4. Там само. – С.148; 5. История Востока: В 6 т. – Т.1. – С.379-380; 6. Васильев Л.С. История Востока: В 2 т. – Т.1. – М., 1994. – С.111-112; История Востока: В 6 т. – Т.1. – С.378-379; Васильев Л.С. История религий Востока. – М., 1988. – С.60; Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. – К., 1996. – С.52; 7. Авдиев В.И. Древнеегипетская реформация. – М., 1924; 8. Перепелкин Ю.Я. Переворот Амен-хотпа IV: В 2 т. – М., 1967-1984; 9. История Востока. – С.44.; 10. Перепелкин Ю.Я. Кэйе и Семнех-ке-рэ. К исходу солнцеклоннического переворота в Египте. – М., 1979; 11. Перепелкин Ю.Я. Тайна золотого гроба. – М., 1968; 12. Перепелкин Ю.Я. История Древнего Египта. – СПб., 2001. – С. 17; 13. Перепелкин Ю.Я. Переворот Амен-хотпа IV. – Т.1. – М., 1967. – С.138; 14. Религия мира / Под ред. Р.Пирса Бивера. – М., 1998. – С.72; 15. Коростовцев М.А. Религия Древнего Египта. – М., 1976; 16. Там само. – С.34; 17. Там само. – С.38; 18. Петровский Н.С., Белов А.М. Страна Большого Хапи. – М., 1968. – С.101; 19. История Востока. – С.377; 20. Матье М.Э. Искусство Древнего Египта. – М., 1964; Матье М.Э. Во времена Нефертити. – М.-Л., 1965; 21. Коростовцев М.А. Вказана праця. – С.39; 22. Там само. – С.48; 23. История Востока. – С.380; Заблоцька Ю.История Ближнего Востока в древности. От первых поселений до персидского завоевания. – М., 1989. – С.248-251; Зайцев А.В. Мировая культура: Шумерское царство, Вавилон и Ассирия, Древний Египет. – М., 2000. – С.154-157; 24. Малиничев Г. Две тайны Нефертити // Чудеса и приключения. – 1995. – №4. – С.60-63; 25. Морозов О. Загадка культа Атона // Наука и религия. – 1998. – №5. – С.24-26.

В.Н. Томулец

РЕАЛИЗАЦИЯ БЕССАРАБСКИХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ТОВАРОВ НА УКРАИНСКИХ И РОССИЙСКИХ РЫНКАХ (1812-1868 ГГ.)

Объем и структура торговли Бессарабии с украинскими и другими губерниями России отражали общие черты развития этих губерний (господство натурального хозяйства и рост его товарности, увеличение производства металла и текстиля, особенно хлопчатобумажного, переход от мануфактуры к фабрике и ряд других), а также специфические черты географического и политического положения Бессарабии, изменения в динамике и характере ее хозяйства. Увеличение населения и распашка ранее неосвоенных земель в Центре и на Юге Бессарабии, расширение земледелия, в частности зернового хозяйства, и рост его удельного веса сделали возможным возрастающий вывоз в городские центры и черноморские порты пшеницы, кукурузы, других “хлебов” и некоторых продуктов их переработки. Климатические, почвенные и гидрологические условия Бессарабии благоприятствовали относительно быстрому развитию виноградарства и виноделия, садоводства и обработки фруктов, огородничества и табаководства. Привоз на первых порах винограда и вина, фруктов, орехов из Запрутской Молдовы обусловил важное место упомянутых продуктов в межгубернской торговле края. Традиционно высокая роль скотоводства, его преобладание в центральных и южных уездах в первые десятилетия после 1812 г. и абсолютный его рост в последующее время обеспечили значительный объем и удельный вес в вывозе скота и продуктов скотоводства.

С другой стороны, росли платежеспособный спрос на украинские и “российские” товары, главным образом промышленные изделия, и соответствующий их привоз. Демографические и народнохозяйственные изменения, рост внутриобластной торговли были базой увеличения товарооборота, перемен в ассортименте и качестве товаров межгубернской торговли.

Наряду с факторами, отрицательно влиявшими на торговлю Бессарабии с другими районами империи (феодалная зависимость основной массы крестьянства царан и уозьв внутреннего рынка вследствие, в общем-то, натурального характера их хозяйства, конкуренция в торговле зерном и скотом соседних губерний с близкой структурой сельского хозяйства, нехватка капиталов, средств переработки и хранения ряда продуктов, сохранение до 1831 г. таможенно-карантинной линии на Днестре, не всегда положительное влияние общероссийской и мировой рыночной конъюнктуры), действовал ряд обстоятельств,